

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

В данной статье рассматриваются специфические особенности фразеологии немецкого языка, показана органическая связь между строением и возникновением фразеологии и ее функционированием в современном немецком языке. Исследуются основные способы перевода фразеологических единиц немецкого языка на украинский язык: количественный анализ экспериментального материала показал, что наиболее частотными являются эквивалентно-полный и эквивалентно-неполный виды перевода, значительно реже используется описательный перевод.

Ключевые слова: фразеологические единицы, дословный перевод, описательный перевод, устойчивые сочетания, немецкий и украинский языки.

The specific characteristics of the German language phraseology are analysed in the article. Organic relation between development, composition and functioning of phraseology in modern German is revealed. Basic ways of translating German phraseological units into Ukrainian are investigated. The qualitative analysis of the experimental material has demonstrated that the equivalent-completed and equivalent-incompleted types of translation are the most frequent ones; the descriptive translation is used much less often.

Key words: phraseological units, literal translation, descriptive translation, fixed forms, the German and Ukrainian languages.

Фразеологія як наука продовжує розвиватися і привертати увагу все ширшого кола дослідників [1; 2; 3; 4; 5]. Постають нові проблеми, уточнюються або ж по-новому висвітлюються питання, що досліджувалися досі. Серед мовознавців немає одностайності щодо підходів, які застосовуються при дослідженні фразеологічних одиниць мовлення, їхньої природи, значення. Деякі аспекти залишаються недостатньо вивченими, до них належать такі: зіставне дослідження фразеології і фразоутворення, зв'язок фразеології і контексту, перекладознавчі особливості фразеології германських та слов'янських мов.

Відомо, що кожна мова містить фразеологізми, що органічно пов'язані з історією, традиціями, звичаями, різноманітними проявами життя того чи іншого народу [1]. Прислів'я, приказки, ідіоматичні вирази у творах словесного мистецтва постають важливими засобами відтворення національного колориту. Переклад таких національно забарвлених прислів'їв, приказок, ідіом, створює значні труднощі. Тут важливо не лише зберегти смисл фразеологізмів, які підлягають інтерпретації, але й не порушити характер національної основи тексту.

Актуальність цього дослідження зумовлена недостатністю інформації в сучасній перекладознавчій літературі щодо особливостей лінгвістичного аналізу структури фразеологічних одиниць і адекватності їх перекладу з німецької на українську мову.

Метою роботи є з'ясування механізмів перекладу німецькомовних фразеологізмів на українську мову.

Матеріалом дослідження було обрано 100 фразеологічних одиниць німецької мови та їх українські еквіваленти, відібрані методом суцільної вибірки із фразеологічних словників. Для розв'язування завдань дослідження використовувались наступні методи: метод спостереження й теоретичного аналізу джерел з проблеми дослідження; метод індукції та дедукції при узагальненні даних лінгвістичного аналізу структури фразеологічних одиниць німецької мови, зіставний метод для встановлення закономірностей перекладацьких механізмів, що застосовуються при роботі з фразеологічними підсистемами німецької та української мов.

Дослідження фразеології в німецькому мовознавстві бере свій початок зі спостережень тих лексикографів, які звернули увагу на існування в мові стійких сполук слів, що характеризуються своєрідною організацією елементів, а також поняттям, відмінним від самостійних значень цих компонентів [2; 4; 5]. У XVIII–XIX ст. виходить багато словників та різноманітних збірок прислів'їв, приказок, стійких сполук слів, крилатих слів. Серед авторів цих лексикографічних праць у першу чергу слід назвати В. Корте, К. Зімка, Г. Бюхмана, Ф. Тетцнера, Ф. Ліппергайде. Переважна більшість існуючих сьогодні словників та збірників не тільки наслідують характерні риси найкращих старинних словників, а й додають нову різноманітну корисну інформацію; вони позначені дослідженням джерел виникнення стійких сполук слів, тлумаченням їх значень, а також визначенням функціонально-стилістичних властивостей зворотів. Основний недолік

цих публікацій вбачається у тому, що має місце відсутність наукових основ систематизації матеріалу, що аналізується. Це стосується, в першу чергу, однозначної диференціації предмету фразеології та відмежування фразеологізмів від інших видів сполук слів.

Щодо класифікації фразеологізмів, то серед них німецькі дослідники розрізняють три групи:

1. Прості фразеологічні сполуки (einfache phraseologische Verbindungen).

Значення одного із компонентів, здебільшого дієслова, зрушене або частково переосмислене: Abschied nehmen; Erfolg, Interesse, Aussichten haben; zum Ausdruck bringen.

2. Фразеологічні єдності (phraseologische Einheiten). Це звороти, що мають узагальнене або переосмислене значення, хоч їхній смисл розкривається за допомогою значень їх компонентів: Öl ins Feuer gießen; Stroh im Kopf haben; wie ein Buch reden.

3. Ідіоми (Starre phraseologische Verbindungen). Це звороти, що з погляду на досягнення сучасного мовознавства невмотивовані і значення яких не можна вивести зі значень їхніх компонентів: jemanden im Stich lassen; jemandem durch die Lappen gehen; Kohldampf schieben.

Особливість перекладу кожної з названих груп фразеологізмів полягає у своєрідності інтерпретації тексту. Йдеться насамперед не про переклад в прямому сенсі, а про своєрідні можливості передачі змісту, тобто пошук відповідного еквівалента у мові перекладу (МП). Фразеологічні одиниці нерідко вважають неперекладними. За словами Й. В. Гете, "...у перекладі треба добиратися до неперекладного, лише тоді можна по-справжньому пізнати інший народ, іншу мову" [6; 5].

Якщо під перекладом фразеологізмів розуміти дослівну передачу змісту, то, звичайно, більшість фразеологізмів видаються неперекладними. Так, наприклад, українське *"На городі бузина, а в Києві дядько"* та німецьке *"Das reimt sich wie Fastnacht und Karfreitag"* втратять смисл при дослівному перекладі. Слід сказати, що й буквальне тлумачення цих виразів мовою оригіналу також спричиняє непорозуміння. Тому формулювання "переклад фразеологізмів" варто розглядати значно ширше. Тобто переклад фразеологізмів означає не що інше, як збереження їх значення, їх образності та їх специфіки у тканині мови перекладу (МП). Виходячи з цієї засади, можна стверджувати: "фразеологізм (як одиниця проміжного, вертикального рівня) також є одиницею перекладу, що перекладається як єдине ціле (з урахуван-

ням актуалізованих у тексті оригіналу внутрішньої форми та змісту, емоційно-експресивних та конотативно-стилістичних нашарувань) незалежно від опори на наявні/відсутні еквіваленти в мові перекладу“ [1:180].

Переклад фразеологізмів доцільно розглядати як масив, що підпадає під застосування трьох механізмів перекладу:

а) переклад лексичних фразеологізмів. Вони семантично співвідносні зі словами, понятійно-аналогічними. Наприклад: “стріляний горобець” — “*geriebener Kunde*”, “цап-відбувайло” — “*Sündenbock*”, “зіграти у скриньку” — “*ins Gras beißen*”, “тримати язик за зубами” — “*die Zunge im Zaum halten*” тощо.

Подібні фразеологізми відтворюються в інтерпретаційному ключі як готові лексичні одиниці, еквівалентні різним частинам мови, зокрема, іменникам, дієсловом, прикметникам, прислівникам і т. п. Їх семантична неподільність виявляється в тому, що за кожною такою одиницею закріплюється узагальнено-цілісне значення. Саме воно реалізується у мовленні, а не в значенні слів, з яких складається фразеологізм;

б) переклад предикативних фразеологізмів. Це, як правило, завершені речення, що закріпилися у мові у вигляді стійких словосполучень. Наприклад: “краще синиця в руках, ніж журавель у небі” — “*Besser ein Spatz (ein Sperling) in der Hand als eine Taube auf dem Dach*”; “не до ладу сказати — краще мовчати” — “*Besser zu viel schweigen als zu viel reden*”; “краще пізно, ніж ніколи” — “*Besser spät als nie*”; “незамінних людей нема” — “*Niemand ist unersetzlich*” тощо;

в) переклад компаративних фразеологізмів, які актуалізувалися в мові як стійкі порівняння: “працювати, як віл” — “*wie ein Pferd arbeiten*”, “дурний, як пень (як чіп, як довбня, як ступа)” — “*dumm wie Besenstock*”, “білий, як сніг” — “*weiß wie Schnee*”, “блідий, як смерть” — “*blaß wie Tod*”, “червоний, як рак” — “*rot wie Blut*” [2:185–186] тощо.

Остання група фразеологічних одиниць відноситься до “замкнутого” типу стійких зворотів. У багатьох європейських мовах переважна більшість таких словосполучень утворена за місткими моделями. Дві з них найпоширеніші у двох мовах, що зіставляються: “прикметник + сполучник + іменник” і “дієслово + сполучник + іменник”. Характерні для таких конструкцій сполучники, що постають еквівалентами перекладу на українську мову з іноземної слідує: *як*, *comme* (фр.), *coto* (ісп.), *come* (італ.), *as* (анг.), *wie* (нім.) і т. п.

Відомий теоретик та практик перекладу В. Комісаров відзначає, що семантика фразеологічних одиниць — це складний інформативний комплекс, який має як наочно-логічні, так і конотативні компоненти [2]. Найважливіші з них — з погляду добору — відповідності в мові оригіналу такі: 1) переносний, або образний компонент значення фразеологізму; 2) прямий, або наочний компонент значення фразеологізму, що становить основу образу; 3) емоційний компонент значення фразеологізму; 4) стилістичний компонент значення фразеологізму; 5) національно-етнічний компонент значення фразеологізму [1:98]. Інакше кажучи, в перекладі необхідно зберегти смисловий, емоційно-експресивний і функціонально-стилістичний зміст, що передається відповідним стійким словосполученням в контексті оригіналу.

Розглянемо, наприклад, особливості перекладу групи фразеологічних сполучень, що співвідносяться зі словами (так звані, лексичні фразеологізми), які володіють певними спільними для кожного члена даної групи характеристиками. Відзначимо ті, що примітні для перекладацької проблематики.

По-перше, такі звороти функціонують у словниковому складі мови як аналоги різних частин мови. По-друге, як стійкі словосполучення вони характеризуються цілісним значенням, яке за своїм характером ідіоматично переосмислене та переважно метафорично-образне [8]. По-третє, “...цей образ, лінгвістичним вираженням якого є термін *внутрішня форма фразеологізму* (лексико-семантичний зміст вільного словосполучення, на основі метафоризації якого він виник), “стирається” у межах хронотопу й тому зберігається порізному. Внаслідок цього фразеологізм має різні ступені вмотивованості: від очевидного до нульового” [6:176–177]. Вмотивованість зберігається у виразах типу “товкти воду в ступі” — “Leeres Stroh dreschen” “Wasser mit einem Sieb schöpfen”, “ні риба, ні м’ясо” — “Das ist weder Fisch noch Fleisch”, “рукою подати” — “Katzensprung” тощо. В інших фразеологізмів внутрішня форма втрачає свою мотивацію: “балайдраси точити” — “Das Blaue vom Himmel herunter reden”; “дати гарбуза” — “j-m einen Korb geben”; “врізати дуба” — “ins Gras beißen” тощо.

Наголосимо, що у свідомості носія мови значення фразеологізму мусить закріпитися подібно тому, як закореніється значення слів, бо внутрішня форма фразеологічної одиниці часто здатна лише на відносну, а не на точну підказку щодо сенсу фразеологізму у цілому.

Таким чином, як найбільш дієві при перекладі з німецької мови на українську слід виділити чотири основні види перекладу фразеологізмів: *дослівний* (що слово в слово відповідає мові оригіналу (МО), абсолютно точний, буквальний), *еквівалентно-повний* (щось рівноцінне, рівнозначне, рівносильне; те, що повністю відповідає чому-небудь, може його замінити або виражати), *еквівалентно-неповний*, *описовий* (пошук відповідного змістового елемента при зміні внутрішньої форми).

Наведемо декілька прикладів кожного з зазначених вище типів перекладацької майстерності. Для **дослівного перекладу** (калькування) виключно характерний передусім є переклад *крилатих фраз* (влучна словосполучення, влучний вислів літературного походження, що стисло та образно передають думку й стали загальнозвживаними), наприклад: *lat. O, tempora! O, mores!* (Cicero); *dt. O, Zeiten! O, Sitten!*; укр. О, часи! О, звичаї!

Для **еквівалентно-повного перекладу**, одного із повноцінних способів перекладу фразеологізмів, характерним є знаходження в МП адекватних фразеологізмів МО. Тобто таких еквівалентів, які б повністю відповідали не лише значенню фразеологізму МО, але і його внутрішній формі. Наприклад: “aus dem Finger saugen” — “висмоктати з пальця”; “in die Augen fallen — “впадати в очі”; “er holt keine Sterne vom Himmel” — “він не хапає зірок з неба” тощо. При цьому жодного значення не має те, чи певний еквівалент був утворений завдяки калькуванню, чи виник сам по собі.

Для **еквівалентно-неповного перекладу**, небажаного для перекладача, оскільки він не завжди передає своєрідність фразеологізму і полягає у пошуку відповідного еквівалентного словосполучення з таким же значенням в МП, але з іншою внутрішньою формою у зіставленні з МО: “Auf der Bärenhaut liegen” — “Бити байдики”; “Eile mit Weile” — “Поспішиш — людей насмішиш (Поспішай повільно!)”.

Використання **описового перекладу** характерно у тих випадках, коли вищеназвані способи неможливі. Цей вид перекладу найменш бажаний для перекладача, позаяк при ньому зникає своєрідність, образність та емоційність фразеологізму. Цим самим губиться сама привабливість фразеологізму в МО: *den Stab über jemanden brechen* — *осуджувати когось*; *etwas um ein Butterbrot kaufen* — *купити щось майже задарма*; *Schwein haben* — *мати щастя* тощо. Дещо несподівано звучить переклад німецького фразеологізму: “*pünktlich wie die Maurer sein*” — “*закінчувати роботу точно за годинником*” на українську мову

[6:23]. А вся річ у тому, що *муляр* у німецькій ментальності історично асоціюється з еталоном відомої німецької пунктуальності.

Дослідження проблем особливостей перекладу фразеологічних одиниць з німецької мови на українську показало, що у процесі перекладу фразеологізмів дуже рідко повною мірою реалізуються збіги фразеологічних одиниць мови МО з тотожними ідіоматичними виразами української мови. Отже, коли безпосередня відповідність відсутня, то німецькомовна ідіома або замінюється більш-менш еквівалентною українською, або доводиться вдаватися до її описової характеристики.

Кількісний аналіз механізмів перекладу обраних фразеологічних одиниць продемонстрував таке: описовий переклад складає 18 % випадків, еквівалентно-повний переклад — 32 % випадків, еквівалентно-неповний переклад — 28 % випадків, дослівний переклад — 22 % випадків, що були проаналізовані. Таким чином, найбільш частотними на базі обраного експериментального матеріалу є еквівалентно-повний та еквівалентно-неповний види перекладу з німецької на українську мову. Значно рідше (приблизно удвічі) при роботі з фразеологізмами використовується описовий переклад.

Варто зазначити, що аналізуючи адекватність перекладу фразеологічних одиниць та коректність відбору лінгвістичних засобів при перекладі з МО на МП, перекладач повинен враховувати не тільки смислову точність фразеологізмів, а й стилістичну та експресивно-емоційну відповідність оригіналові вибраних засобів. Такий підхід пов'язаний з тим, що головна мета твору словесного мистецтва полягає не лише в тому, щоб передати певні факти, а й у тому, щоб справити належне естетичне враження.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Теорія та практика перекладу (німецька мова) / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. — Вінниця: Нова книга, 2006. — 116 с.
2. Комиссаров В. Н. Слово о переводе / В. Н. Комиссаров. — М.: Международные отношения, 1973. — 345 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. — Вінниця: Нова книга, 2002. — 352 с.
4. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева. — М.: Наука, 1970. — 200 с.
5. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов // Избранные труды. — М., 1999. — 312 с.

6. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р. П. Зорівчак. — Львів: ЛДНУ: Вища школа, 1983. — 175 с.
7. Lipperheide F. *Sprichwörterbuch. Sammlung deutscher und fremder Sinnsprüche / F. Lipperheide.* — Berlin, 1907. — 1069 с.
8. Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник / К. І. Мізін. — Вінниця: Нова книга, 2005. — 304 с.